Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

TARIXIY XOTIRA VA MA’NAVIY MEROSNING YOSHLAR FALSAFIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDAGI AKSIOLOGIK IMKONIYATLARI: JADID ADABIY MEROSINI BIBLIOTERAPEVTIK TALQIN ETISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

Diyora Tursunovna Nishonova*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ nishonova@96gmail.com

ANNOTATSIYA

Jadid adabiy merosining yoshlar dunyoqarashiga daxldor ma’noviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Germenevtik yondashuv muallif, qahramon va o‘quvchi ovozlarini farqlaydi. Biblioterapevtik talqin klinik davolash emas, ixtiyoriy refleksiv o‘qish sifatida chegaralanadi. Tarixiy masofa va empatik tushunish uyg‘unligi taklif etiladi. Natijalar nazariy bo‘lib, terapevtik samara da’vo qilinmaydi.

Kalit so‘zlar

jadid adabiyoti, tarixiy xotira, refleksiv o‘qish, biblioterapevtik talqin, empatiya, aksiologiya.

DOI: 10.5281/zenodo.23281935

KIRISH

Jadid adabiy merosining yoshlar dunyoqarashidagi ahamiyatini faqat tarixiy ma’lumot yetkazish yoki axloqiy nasihat berish bilan cheklash uning badiiy murakkabligini kamaytiradi. Adabiy matn o‘quvchini boshqa insonning tajribasi, ziddiyatli tanlovi va o‘ziga tanish bo‘lmagan ijtimoiy sharoit bilan uchrashtiradi. Biroq ushbu uchrashuvning foydali bo‘lish ehtimoli klinik davolash samarasi bilan aynan emas. Maqolada biblioterapevtik talqin ixtiyoriy ma’no izlash va refleksiv o‘qish doirasida qo‘llanadi.

Hamdamovning Fitrat she’riyatiga bag‘ishlangan tahlili hamda Qodirovaning maktabda jadid she’riyatini o‘qitish haqidagi maqolasi tarixiy matnning adabiy va pedagogik o‘qilishini bog‘lashga imkon beradi [1; 2]. Bunda ilk manba sifatida tarixiy she’rning o‘zi bilan keyingi tadqiqotchining sharhi ajratilishi shart. Tadqiqotning maqsadi yoshlarning falsafiy dunyoqarashini shakllantirishda matnning aksiologik salohiyatini ochadigan, lekin tekshirilmagan terapevtik da’vo yaratmaydigan talqin tartibini asoslashdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Maqola sakkizta adabiy, germenevtik va fanlararo tadqiqotning maqsadli qiyosiga tayandi. Bibliografiyadagi sahifalar tegishli maqola yoki bobning nashrdagi to‘liq oralig‘ini bildiradi; matnda bevosita iqtiboslar keltirilmaydi. Tarixiy mazmun ikkilamchi tadqiqotlar orqali ko‘rib chiqilganligi sababli barcha jadidlarning umumiy ruhiy yoki falsafiy doktrinasi haqida xulosa chiqarilmadi.

Tahlilda uch ovoz farqlandi: tarixiy muallifning bayoni, asardagi qahramon yoki lirik subyektning ovozi va hozirgi o‘quvchining talqini. Har bir ovozga tegishli fikr boshqasiga asossiz ko‘chirilmasligi tekshirildi. Qiyoslash empatiya, tarixiy masofa va axloqiy hukm munosabatiga qaratildi. O‘qishning klinik natijalari,

tashxis yoki psixologik o‘zgarishlar o‘lchanmagan; taklif etilayotgan mashg‘ulot tibbiy xizmat sifatida taqdim etilmaydi.

NATIJALAR

Tarixiy masofa va empatik yaqinlik. Ajimovning germenevtik tadqiqoti talqinning narrativ jihatlarini muhokama qiladi [3]. Tolkachev va Davtyan esa Rikyorning o‘tmishni talqin qilish masalasini ko‘rib chiqadi [4]. Mazkur maqoladagi sintezga ko‘ra, tarixiy matn bilan yaqinlashish uning hozirgi o‘quvchiga butunlay o‘xshash ekanini taxmin qilishdan boshlanmasligi kerak. Dastlab davr, adresat va janr aniqlanadi; shundan keyin matndagi savolning bugungi tajribaga daxldorligi muhokama qilinadi.

Tarixiy masofa befarqlik emas. U o‘quvchiga qahramonning qayg‘usi yoki istagini tushunishga harakat qilgan holda, uning barcha qarorlarini ma’qullamaslik imkonini beradi. Svenaeusning empatiya haqidagi fenomenologik tahlili boshqaning tajribasini anglash bilan o‘z tajribasini unga to‘liq ko‘chirish o‘rtasidagi farqni o‘rganish uchun asos bo‘ladi [7]. Shu nuqtada empatiya rozilikning sinonimi emas, hukm chiqarishdan oldin tajribani tushunishga urinishdir.

Biblioterapevtik talqinning chegarasi. Billington va hamkorlarining adabiyotga asoslangan mashg‘ulot bo‘yicha tadqiqoti ayol mahbuslar bilan ishlash kontekstiga tegishli [5]. Uning natijalarini yoshlar, boshqa til, jadid adabiyoti yoki ta’lim auditoriyasiga bevosita ko‘chirish mumkin emas. Mazkur manbadan olinadigan metodologik saboq o‘qish shakli, ishtirokchilar holati va kuzatilgan natijani alohida ko‘rsatish zaruratidir. “Kitob foydali” degan umumiy jumla aniq ta’sir haqidagi ilmiy dalil o‘rnini bosmaydi.

Davisning Jorj Eliot hayotiy yozuvlariga oid tahlili adabiy shakl bilan inson tajribasi munosabatini qiyosiy ko‘rishga yordam beradi [6]. Biroq boshqa milliy adabiyotdagi mazmun jadid asarining tarixiy ma’nosiga dalil sifatida olinmaydi. Taqqoslashning birligi syujetning tashqi o‘xshashligi emas, tajriba qanday bayon qilinishi va o‘quvchi o‘z xulosasini qay tarzda asoslashidir. Shu tarzda biblioterapevtik talqin tarbiyaviy shiorga ham, klinik tavsiyaga ham qisqartirilmaydi.

1-jadval. Refleksiv o‘qish bosqichlari va qo‘llanish chegaralari

Mezon	Tahlil savoli	Talqin sharti	Chegara
Kirish	Ishtirok qanday tanlanadi?	Maqsad va ixtiyoriylik tushuntiriladi.	Klinik xizmat emas.
Ovoz	Kim gapiryapti?	Muallif, qahramon, o‘quvchi ajratiladi.	Qahramon muallif emas.
Yaqinlashish	Qaysi epizod ma’noli?	Taassurot matn belgisi bilan bog‘lanadi.	Shaxsiy sir talab qilinmaydi.
Masofa	Boshqa talqin bormi?	Empatiya va hukm farqlanadi.	Tushunish rozilik emas.
Yakun	Nima qayta ko‘rildi?	Xulosa va ochiq savol qayd etiladi.	Terapevtik samara da’vo qilinmaydi.

Refleksiv o‘qishning besh bosqichi. Birinchi bosqichda o‘qish maqsadi va ixtiyoriy ishtirok chegarasi tushuntiriladi. Ikkinchisida muallif, davr va matn janri aniqlanadi. Uchinchisida o‘quvchi unga ta’sir qilgan epizodni ko‘rsatadi, ammo shaxsiy hayotini ommaga ochishga majbur etilmaydi. To‘rtinchisida dastlabki munosabat muqobil talqin bilan qiyoslanadi. Beshinchisida o‘quvchi o‘z xulosasini va ochiq qolgan savolini yozadi. Bosqichlar psixoterapevtik protokol emas, adabiy-falsafiy seminar loyihasidir.

Mangen va van der Weel o‘qishni raqamlashtirish sharoitida fanlararo o‘rganish zaruratini asoslaydi [8]. Bu yondashuvdan kelib chiqib, elektron va bosma o‘qishning qiymatini oldindan keskin qarama-qarshi qo‘yishdan saqlanish kerak. O‘quvchining diqqatini tashkil etish, matnga qayta murojaat qilish va izohni ajratib ko‘rsatish usullari alohida tekshiriladi. Qaysi format yaxshiroq ekani haqidagi xulosa esa mazkur nazariy ishning natijasi emas.

MUHOKAMA

Bunday yondashuvning zaif tomoni, refleksiya yuzaki shaxsiy taassurotga aylanib qolishi mumkin. Buni cheklash uchun har bir talqin matndagi belgi bilan bog‘lanadi: “men shunday his qildim” bayoni “matnda nima ushbu munosabatga asos bo‘ldi?” savoli bilan to‘ldiriladi. Hisning mavjudligi uning normativ xulosasini avtomatik to‘g‘ri qilmaydi. Ayni paytda o‘quvchining boshqa talqini mavjudligi o‘qituvchiga uni ruhiy jihatdan baholash huquqini bermaydi.

Ikkinchi chegara tarixiy xotirani faqat qayg‘uli tajriba orqali tashkil etishdir. Jadid merosini o‘qishda mas’uliyat, umid, bilimga intilish va tanlovning ziddiyatli tomonlari ham tekshirilishi mumkin. Muayyan emotsiyani hosil qilish mashg‘ulotning majburiy mezoni bo‘lmasligi kerak. Matn ta’sirida kuchli bezovtalik yuzaga kelsa, o‘qishni to‘xtatish va shaxsiy chegarani saqlash imkoniyati bo‘lishi zarur; bu holat adabiy kompetensiyaning pastligi sifatida baholanmaydi.

Empirik davomda talqinlarning dalillanganligi, tarixiy kontekstga aniqlik va muqobil nuqtayi nazarni ifodalash qobiliyati o‘rganilishi mumkin. Bular ruhiy kasallik alomatlarining kamayishi haqidagi ko‘rsatkichlar emas. Terapevtik ta’sirni tekshirish uchun alohida klinik dizayn, mutaxassis ishtiroki va tegishli etik tartib talab qilinadi. Mazkur maqola ana shu chegarani saqlab, ta’limiy-refleksiv o‘qish imkoniyatini nazariy jihatdan yoritadi.

XULOSA

Jadid adabiy merosining aksiologik salohiyati tayyor javoblarni takrorlashda emas, insonning o‘z tajribasi va tarixiy boshqaning tajribasi o‘rtasidagi munosabatni asosli muhokama qilishda namoyon bo‘lishi mumkin. Muallif, qahramon va o‘quvchi ovozlarini ajratish tarixiy xatoni ham, shaxsiy taassurotni umumiy haqiqatga aylantirishni ham cheklaydi. Besh bosqichli o‘qish tartibi ushbu farqlashning pedagogik taklifi sifatida ishlab chiqildi.

Biblioterapevtik atama maqolada klinik davolash ma’nosida qo‘llanmagan. Natija tarixiy masofa, empatik tushunish va dalillangan refleksiyaning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatuvchi nazariy yondashuvdir. Uning ta’limiy samarasi keyingi kuzatuv va mustaqil baholash orqali tekshirilishi lozim.

Tadqiqot shaffofligi. Qo‘lyozma nazariy tahlildir; yangi empirik ma’lumotlar keltirilmagan. Matnni tayyorlashda sun’iy intellekt yordamidan foydalanilgan. Nashrdan oldin ilmiy muallifning yakuniy tekshiruvi va tasdig‘i zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamdamov U. Fitrat she’riyatida yurt qayg‘usi // Jadidshunoslik ilmi durdonalari / tuzuvchilar R. Sharipov, I. Sadillayev. Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti. 2026. (p. 174–179).
2. Qodirova G. Umumta’lim maktablarida jadid she’riyatining o‘qitilishi // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarlari. 1(1.8). 2025. (p. 114–116).
3. Ажимов Ф.Е. Герменевтика как метафизика (нарратологические аспекты интерпретации) // Вопросы философии. № 12. 2019. (p. 5–9).
4. Толкачев П.А.; Давтян Ц.А. Герменевтика истории Рикера: две техники интерпретации прошлого // Философская мысль. № 6. 2019. (p. 39–55).
5. Billington J.; Longden E.; Robinson J. A literature-based intervention for women prisoners: preliminary findings // International Journal of Prisoner Health. Vol. 12. No. 4. 2016. (p. 230–243). DOI: 10.1108/IJPH-09-2015-0031
6. Davis P. George Eliot’s Life-Writing // The Oxford Handbook of George Eliot. Oxford University Press. 2025. (p. 11–27). DOI: 10.1093/oxfordhb/9780192856593.013.1
7. Svenaeus F. Edith Stein’s phenomenology of sensual and emotional empathy // Phenomenology and the Cognitive Sciences. Vol. 17. 2018. (p. 741–760). DOI: 10.1007/s11097-017-9544-9
8. Mangen A.; van der Weel A. The evolution of reading in the age of digitisation: an integrative framework for reading research // Literacy. Vol. 50. No. 3. 2016. (p. 116–124). DOI: 10.1111/lit.12086